

KORAI ISKOLAELHAGYÁS – HULLÁMZÓ TRENDEK

AKORAI ISKOLAELHAGYÁS (ESL)¹ fogalma viszonylag új keletű. Két-három évtizeddel ezelőtt még nem találkoztunk vele, a lemorzsolódás volt az az uralkodó fogalom, amelyet az iskolai kudarcokkal, az alacsony iskolai végzettséggel kapcsolatban tárgyalt a társadalomtudományi és pedagógiai szakirodalom. A lemorzsolódás fogalma továbbra is fontos, de relatíve háttérbe szorult, mert jelentése kontextusfüggő, nem egyértelmű, így mérése is nehézkes. A lemorzsolódási mutatók egymással nem vagy csak korlátozottan összevethetők, inkább csak trendek és nagyságrendek jelzésére alkalmasak.

A lemorzsolódással kapcsolatos további probléma – legyen szó akár egy programról, egy évfolyamról, egy iskolából, vagy a nappali tagozatos iskolarendszerről való, átmeneti vagy végleges lemorzsolódásról –, hogy a jelenségről szól, az egyéni és társadalmi következményekről nem. A következmény az alacsony iskolázottság, amely a munkaerő-piaci és társadalmi integráció esélyét korunkban évtizedről évtizedre egyre nagyobb mértékben csökkenti. Éppen ezért egy ideje olyan fogalmak kerültek előtérbe, amelyek jól mérhetők, és a társadalmi integráció esélyével szoros – bár mértékét tekintve országanként eltérő – összefüggést mutatnak.

Az Európai Unióban használt legfontosabb ilyen fogalom a korai iskolaelhagyásé. Definíciója majdnem teljesen egzak: azon 18–24 évesek arányát méri a teljes korosztályon belül, akiknek nincsen ISCED 3-as szintű² végzettsége, azaz sem legalább szakmunkás szintű szakképzettsége, sem érettségije, és nem is vettek részt semmilyen oktatásban a felmérést³ megelőző négy hétben. Azért írhattuk, hogy csak „majdnem” teljesen egzak a definíció, mert az oktatásban való részvétel kritériuma felpuhítja. Egyrészt magától értetődő, hogy nem volna célszerű korai iskolaelhagyónak mondani azt a növekvő számú fiatal, akik 18–19 évesen még az iskolarendszerben vannak, hiszen bizonyos ISCED 3-as szintű képzéseket nagyon sok ország iskolarendszerében legkorábban 18–19 évesen lehet megszerezni. Nálunk például a két tannyelvű középiskolai érettségi legkorábbi időpontja a 19 éves kor, de az elterjedt 7 éves korban történő iskolába lépés esetén a 4 éves középiskolai érettségit is 19 éves korban teszik le az évvessztés nélkül haladó fiatalok. Másrészt így sok – országanként valószínűleg eltérő nagyságrendű – fiatal azért

1 Az ESL a korai iskolaelhagyás angol megfelelőjének – Early School Leaving – kezdőbetűiből alkotott rövidítés.

2 ISCED – International Standard Classification of Education –, az oktatási programok nemzetközileg elfogadott besorolási rendszere.

3 A korai iskolaelhagyást az Európai Unió valamennyi országában azonos módszertan szerint méri egy nagymintás munkaerő-felmérés (Labour Force Survey, LFS). Hazánkban a KSH végzi a felmérést. Az ESL adatokat az Eurostat teszi közzé.

nem sorolnak a korai iskolaelhagyók közé, mert akár 22–23 éves korban részt vettek valamilyen oktatásban, akár egy felzárkóztató képzésben vagy munkaerő-piaci betanító képzésben. E két, tanulmányokat folytató csoport egybemosása gyengéje a mutatónak, így célszerű volna immár a tanulási kritérium figyelembevétele nélkül azt későbbi életkori csoportokra – például a 25–29 évesekre – párhuzamosan közzétenni, illetve 18–24 helyett a 20–24 éves korra is kiszámítani, hiszen a 18–19 évesek nagyobbik hányada még semmiféle továbbhaladási-átmeneti problémát nem mutatva az iskolarendszerben van.

A korai iskolaelhagyás fogalmán kívül egy másik, főleg az OECD által használt mutató is előtérbe került az elmúlt években. Ez az ún. NEET⁴ kategória, amely a sem nem tanuló, sem nem dolgozó fiatalok arányát mutatja. Az előző fogalomnál összetettebb és „célirányosabb”, amennyiben már a munkaerő-piaci integráció sikerességére, vagy inkább sikertelenségére fókuszál. Ez a mutató azt becsüli, hogy mekkora az a réteg, amelynél az oktatásból a munkaerőpiacra való átmenet nehezen vagy egyáltalán nem történik meg. A NEET fiatalok nagy hányada korai iskolaelhagyó, ugyanakkor a közép- vagy akár felsőfokú végzettséggel rendelkező, már nem tanuló, de munkaviszonnal sem rendelkező fiatalok is szerepelnek ebben a körben. Egy részük természetesen egyéni döntés alapján – pl. átmenetileg külföldet járva – van távol az oktatási és foglalkozási rendszertől, de nagy hányaduk az oktatásból a munka világába való átmenet nehézségeit szenvedti meg. A NEET mutatót az OECD a 15–19, a 20–24 és a 25–29 éves korcsoportra is közli, de a korai iskolaelhagyással való összevetés érdekében az Eurostat újabban a 18–24 éves korosztályra is számolja.

A fiatalok oktatási, munkaerő-piaci sikertelenségéről számos más mutató van forgalomban, amely a probléma többoldalú megismerését és így az arra való differenciált szakpolitikai reagálást elősegítheti. Ilyenek a különböző lemorzsolódási mutatók is.⁵ Itt az egyik legfontosabb az adott programra belépő és azt el nem végző fiatalok arányát mérő mutató. Sajnos egyelőre erről is csak becslések vannak, mivel az oktatási rendszerek kisebb vagy nagyobb mértékben mindenhol átjárhatóak, és az egyes programokon a tanulói ki- és beáramlás, illetve az évvessztéssel való végzés nehezen követhető. Ebben a közeli jövőben valószínűleg változást fog hozni, hogy egyre több országban, így hazánkban is bevezették az egyes diákok oktatási azonosítóját, amely a rendszerben való mozgásukat pontosan követhetővé teszi.

További fontos, más szempontból informáló, de a fentiekhez szorosan kapcsolódó oktatási mutató a 2000 óta, 3 évenként zajló ún. PISA⁶ mérésekből jön, és az olvasás-szövegértés terén 15 éves korban nagyon gyenge (0 vagy 1-es) szinten ta-

4 A NEET az angol Not in Employment, Education or Training kifejezés kezdőbetűiből adódik.

5 Erről részletesen lásd Fehérvári Anikó (ed) (2008) *Szakképzés és lemorzsolódás*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

6 A PISA az angol Programme for International Student Assessment kifejezés kezdőbetűiből alkotott rövidítés.

nuló fiatalok arányáról szól. Ez a korai iskolaelhagyáshoz azért kapcsolódik közvetlenül, mert a szakemberek szerint az ilyen alacsony színvonalú olvasási képesség akadály a egy középfokú program sikeres elvégzésének, tehát mintegy előrejelzi a korai iskolaelhagyás mértékét, de legalábbis a veszélyét.

Az oktatási kudarcmutatókon kívül a fiatalok foglalkoztatási és munkanélküliségi aránya nyújt még fontos információt a társadalmi perifériára kerülés veszélyéről, a munkaerőpiacra való beilleszkedés idejéről és mértékéről, amelyet szintén több korcsoportra – jellemzően a 15–19, a 20–24, a 25–29 és a 15–29 évesekre – tesznek közzé.

A korai iskolaelhagyás (ESL) indikátor fontosságának a háttere

A korai iskolaelhagyás mutatója és a többi kudarcmutató azért növekvő fontosságú, mert egy olyan réteg nagyságát becsüli meg, akiknél kockázatos, hogy a munkaerő-piaci és társadalmi integrációjuk egyáltalán megtörténik, és nagy – növekvő – eséllyel maradnak egész életük során a társadalom peremén, szociális ellátásra szorulva. Ez mind az egyének, mind a társadalom egésze számára rendkívül hátrányos, így e mutatók javításában mindenki érdekelt. Azok az országok ugyanis, ahol a lakosság viszonylag nagyobb hányada alacsonyan képzett és kiszorul a munkaerőpiacról, vagy csak alacsony hozzáadott értékű munkát végez, kevésbé versenyképesek, a versenyképességi rangsorban fokozatosan lemaradnak, gazdasági növekedésük trendszerűen alacsonyabb lesz. Széles rétegek maradnak munka nélkül, akiknek eltartása a szociális ellátórendszert, az állami költségvetést jelentősen megterheli, s ez további korlátot jelent a beruházások, a gazdasági növekedés számára. Erre Magyarország is példa.

A korai iskolaelhagyás gazdasági és társadalmi költségei sokszorosan meghaladják a közvetlen, például járulékokban jelentkező költségeket. A társadalom peremén élők egészségi állapota lényegesen rosszabb az átlagnál, így a számukra biztosított egészségügyi szolgáltatás átlagon felüli forrást igényel. A bűnözés ugyancsak jóval magasabb az alacsony iskolázottságú, szegény, peremhelyzetű társadalmi csoportokban, amely szintén jelentős állami többletforrásokat foglal le. A szegénység és a peremhelyzet ráadásul makacsul újratermelődik, ha hatékony, nagy erőforrásokat koherens stratégia alapján, komplex, szektorközi szakpolitikai intézkedésekkel nem mozgósítanak ellene, sokszor bővítetten újratermelve a társadalmi problémákat és magát a társadalmi réteget, így egy ország egy negatív fejlődési spirálba kerülhet. Magyarország ebben a tekintetben különösen veszélyeztetett. A munkaerőpiacon kívül rekedtek száma Európában itt az egyik legmagasabb, a szegénység aránya magas és növekvő, a társadalmi szolidaritás alacsony szintű, a szelektív és szegregáló iskolarendszerben a fiatalok iskolai teljesítményét nemzetközi összehasonlításban is szélsőségesen erősen határozza meg társadalmi hátterük, így az alacsony iskolázottság újratermelődési esélye magas.

Célok, mértékek, célértékek

A fenti okok miatt az Európai Unióban mind centrálisabb szerepet játszik az alacsony iskolázott rétegek társadalmi integrációjának előmozdítása. Ezt az is mutatja, hogy a korai iskolaelhagyás „benchmarkja”, elérendő célértéke 2010 után is szerepel az elérendő indikátorok között, holott a 2020-ra célul kitűzött mutatók száma jelentősen csökkent. A kiemelt szerepet mutatja az is, hogy az Európai Tanács 2011 nyarán egy a korai iskolaelhagyás csökkentését célzó szakpolitikai ajánlást fogadott el.⁷

2003-ban az Európai Unió egészében 2010-re 10 százalékos korai iskolaelhagyási arányt szerettek volna látni a brüsszeli döntéshozók. Az uniós ESL ráta 2000-ben 17,6 százalék volt, a döntés meghozatalakor ismert utolsó – 2002-es – adat pedig 17 százalékos. A vállalás tehát igen ambiciózus volt, de ezt 2010-re még megközelíteni sem sikerült. A 2010-es tényadat a folyamatos csökkenés ellenére még mindig kerekén 14 százalék volt, azaz „csak” közel 20 százalékos csökkentést sikerült elérni a megcélzott több mint 40 százalékkal szemben.

Az uniós célértékek meghatározása után a tagországoknak saját célkitűzéseket kellett elfogadni. Magyarország 2003-as döntése szintén 10 százalékot kívánt elérni, ami a 2002-es utolsó ismert adat – 12,2 százalék – fényében reális vállalás volt. 2010-re ezt elérni ugyan nem sikerült, de megközelíteni igen (10,5 százalék).

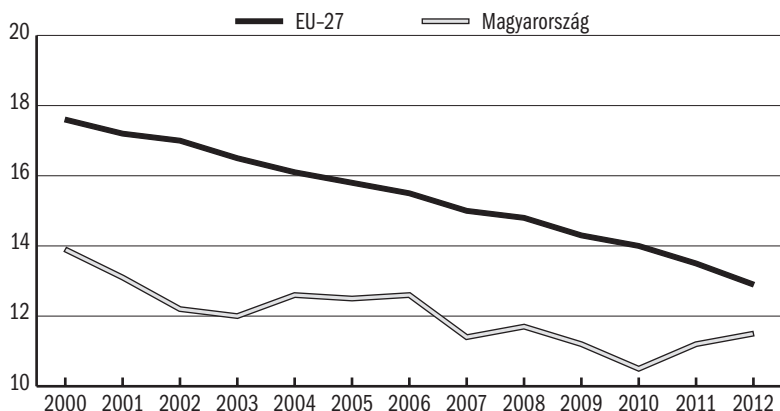
Mint már jeleztük, 2011-ben az uniós döntéshozók ismét meghatározták a 2020-ra elérendő célértéket, ami ismét 10 százalék lett. Ez a 2010-es adathoz képest így is közel 30 százalékos csökkentést irányoz elő, és minthogy a feladat nehézségével az előző évtizedben szembesülhettünk, ezt bátor, de reális vállalásnak nevezhetjük. Magyarország 2011-ben a 2010-es 10,5 százalékos arány ismeretében 2020-ra ismételtén 10 százalékot vállalt, ami szerény csökkentési szándékot mutat, amiből arra következtethetünk, hogy a korai iskolaelhagyás csökkentésére irányuló törekvés nem játszik kardinális szerepet az oktatási rendszer átalakításában, új pályára állításában.

A korai iskolaelhagyás mértékéről az Eurostat 1992 óta közöl adatokat, hazánkról 1997 óta vannak adatok. A 2000 óta mért uniós és magyar ESL-rátákat mutatja az 1. ábra.

Még nem ejtettünk szót arról a mutatóról, amely többé-kevésbé a korai iskolaelhagyás komplementerének tekinthető. Ez a 20–24 évesek között – tehát egy kicsit más életkori csoportra vonatkoztatva – a felsőközépfokú, ISCED 3-as szintű végzettségűek arányát mutatja az adott korosztályon belül. Ennek tehát a 100 százalékra kiegészített része az, akinek még nincs meg ilyen szintű végzettsége. Az ESL-lel való eltérést az életkori különbségen kívül még az is jelenti, hogy ott a valamilyen tanulmányokat folytatók nem szerepelnek, itt viszont a 100 százalékra kiegészített hányadban igen.

⁷ A Tanács ajánlása (2011. június 28.) a korai iskolaelhagyás csökkentését célzó szakpolitikákról.

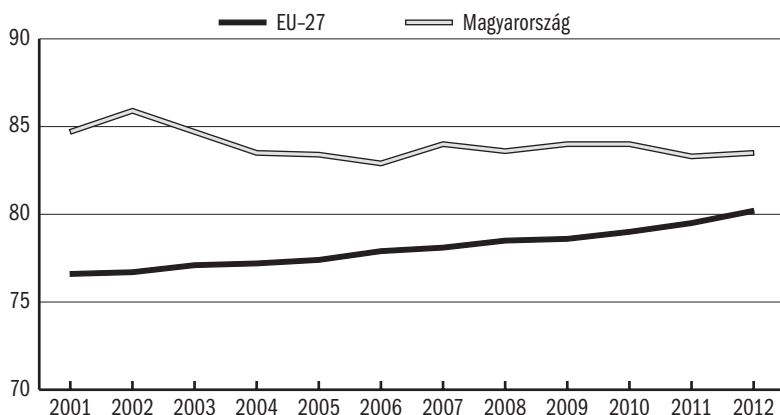
1. ábra: A korai iskolaelhagyók aránya az Európai Unióban és Magyarországon, 2000–2012 (%)

2003-ban még ez a mutató is az uniós benchmarkok között szerepelt. A 77 százalékos induló értéket Európában 85 százalékra képzelték el feltornászni a döntéshozók, de ez is csak álomnak bizonyult: a folyamatos növekedés ellenére csak 79 százalékot sikerült elérni (lásd a 2. ábrát). Ez a mutató – talán az ESL-rátával való redundanciája miatt – a 2011-ben meghatározott célértékek között már nem szerepel.

A magyar kormány 2003-ban szintén 85 százalékos vállalást fogadott el, gyakorlatilag az uniós összehasonlításban magasnak tekinthető végzettségi arány szinten tartását. Ezt nem sikerült megvalósítani, a 2010-es arány kerekén 84 százalék lett, ami még mindig jóval az uniós érték fölött van (lásd a 2. ábrát).

2. ábra: A felsőközépfokú végzettségük aránya az Európai Unióban és Magyarországon, 2001–2012 (%)

Hullámzó trendek

A két idézett ábra fontos üzeneteket közvetít, és egyúttal számos kérdést vet fel. Az üzenetek:

1) Az Európai Unió egészében a korai iskolaelhagyás töretlenül (matematikai megfogalmazásban szigorúan monoton módon), gyakorlatilag lineárisan csökken, azaz a görbe majdnem illeszkedik egy negatív meredekségű egyenesre.

2) Az Európai Unió egészében a felsőközépfokú végzettségűek aránya töretlenül, gyakorlatilag lineárisan nő, azaz a görbe majdnem illeszkedik egy pozitív meredekségű egyenesre.

3) Az 1. és 2. pontban említett két egyenes („trendvonal”) meredekségei nem csak előjelükben, de abszolút mértékben is eltérnek. Azaz a korai iskolaelhagyás gyorsabb ütemben csökken, mint ahogy a felsőközépfokú végzettség aránya nő.

4) A Magyarországon jellemző ESL-görbe hullámzó trendet mutat, bár az illeszkedő hosszú távú trendvonal csökkenő.

5) Magyarországon a felsőfokú végzettségűek arányának változását illusztráló görbe hullámzó trendet mutat, az illeszkedő hosszú távú trendvonal enyhén csökkenő.

6) Az uniós mutató többé-kevésbé visszaigazolja, a magyarországi görbe viszont ellentmondani látszik annak, hogy a két mutató „majdnem” komplementere egymásnak.

7) Az uniós görbék linearitása azt sugallja, hogy a korai iskolaelhagyás hosszabb időtávon gyakorlatilag megszüntethető, a felsőközépfokú végzettség általánossá tehető. A görbéket folytatva (a trendvonalak megőrzésével extrapolálva) azt kapjuk, hogy nagyjából 2040-re az ESL ráta gyakorlatilag nullára csökkenhet, a felsőközépfokú végzettség pedig 2060 körül általánossá válhat.

A megállapítások, illetve az ábrák alaposabb szemügyre vétele után a következő kérdések adódnak:

a) Vajon a többi uniós tagországot jellemző görbék hogyan alakulnak? Inkább hullámzó vagy inkább lineáris trendet mutatnak?

b) Mi lehet az oka annak, hogy a hazai adatoknál a két görbe karakteresen NEM komplementer módon viselkedik, azaz a korai iskolaelhagyók arányának trendszerű csökkenése nem jár együtt a középfokú végzettségek – akár enyhébb ütemű, de trendszerű – növekedésével?

c) A változások – a hazai adatok mutatta hullámzás és az uniós szinten közel lineáris trendek – milyen okokra vezethető vissza?

d) Azonosíthatók-e rövidebb olyan időszakok, amik határozott trendeket mutatni, és kiolvashatók-e a görbéből trendfordulók?

e) Hosszabb távon megszüntethető-e a korai iskolaelhagyás és általánossá tehető-e a felsőközépfokú végzettség?

Előrebocsátjuk, hogy a kérdések kimerítő megválaszolása meghaladja tudásunkat, de az azokról való gondolkodást fontosnak tartjuk, és mindegyik kérdéshez van mondandónk.

A) Az első feltett kérdésre viszonylag egzakt válasz adható. Ehhez nem kellett mást csinálni, mint valamennyi ország görbéjének diagramját kirajzolni. Az eredmény némiképp meglepő. A 27 országból mindössze 5 olyat találunk, ahol évről évre javul a korai iskolaelhagyás mutatója, azaz a görbe „szigorúan monoton csökkenő”. Málta 2000-től, Olaszország 2001-től, Hollandia és Portugália 2002-től, Bulgária 2003-tól produkálta ezt az – ezek szerint nem mindennaposnak számító – eredményt. Fontos azonban jelezni, hogy az egyetlen Hollandiát leszámítva – ahol 15,4-ről 8,8 százalékra csökkent a mutató – az uniós átlagnál lényegesen kedvezőtlenebb mutatókat produkáló országokról van szó, és a nagyon rossz helyzetből könnyebb tartós javulást elérni. A többi 23 tagország mindegyikénél azt mondhatjuk, hogy a trend hullámzó. Legalábbis nem monoton, olykor megmagyarázhatatlannak tűnő – egy-két év alatt 4–6 százalékos változást mutató – ingadozások, kilengések is vannak benne. Sok országnál rövid, enyhén romló mutatójú időszakok szakítják meg a javulást jelző időszakokat. Egyetlen országot leszámítva a hosszú távú trendvonal (amelyre a görbe legjobban illeszkedik) süllyedő, azaz a ráta a hullámzás ellenére hosszabb távon határozottan csökkenő trendet mutat. Az egyetlen kivétel az oktatásügyben példaország, Finnország, ahol a 2000-es év 9 százalékát követően emelkedés következett be, 2007-re ismét sikerült 9 százalékra mérsékelni a rátát, hogy aztán 2010-re 10 százalék fölé kerüljön, majd 2012-re ismét elérje a 9 százalékot.

B) A középiskolai végzettségűek aránya a 28 tagországból „csak” 18-ban emelkedett trendszerűen 2000 és 2012 között, a többinél stagnált, sőt, 3–4 ország esetében némi csökkenést látunk. A magyarországi példa tehát nem egyedi. Azt mutatja, hogy a korai iskolaelhagyás rátáját jellemzően nem a középfokú végzettséget szerzők arányának növelésével sikerült elérni az ezredforduló óta. Akkor hogyan? Nem tudjuk. A sejtésünk, hogy a 18–24 évesek között a középfokú végzettséggel még nem rendelkező tanulók aránya jelentősen megnőtt. Sokkal többen vannak tehát az iskolarendszerben, mint korábban – ezt adatokkal is alá tudjuk támasztani –, illetve elképzelhető, hogy iskolarendszeren kívül is egyre magasabb arányban vannak a valamilyen oktatásban részt vevők. Amiről nincs adatunk, hogy a szakmaszerzés és az érettségihez jutás aránya hogyan alakul a következő években, a 25–29 éves korosztálynál. Ezek a – nyilván létező, pl. az LFS adatbázisában is meglévő – adatok segítenének eldönteni azt, hogy az ESL-ráta csökkenését valóságos vagy látszateredménynek tekintsük.

C) A változások okairól keveset tudunk, itt is főleg sejtéseket tudunk közölni. Az egyik sejtésünk az adatok korlátozott megbízhatóságára vonatkozik. Az adatok nagyon nagy része bizonyosan korrekt, valóságghű becslés, hiteles a kép, de egy-egy év adata olykor megbicsaklik, elcsúnyítja a görbét. A korai iskolaelhagyás olyan

jelenség, amelynek leírását finomabb ívű görbékkel képzelnénk el. A 28 ország adatsorában 26-nál fordul elő, hogy egyik évről a másikra legalább 1 százalékos arányban változzon a ráta értéke, ami nagyon nagy változás, sőt, 11 országnál 2 százalékos változás is előfordul. Az Eurostat olykor jelzi is a törést az adatsorban,⁸ egyszer-egyszer a definícióban történt változást, de néhol nincs ilyen jelzés. Az ilyen nagymértékű változások olykor beleillenek a trendbe – egy-egy nagyon rossz mutatójú országnál, ahol pár év alatt jelentős csökkenést érnek el, máshol azonban „kiszögellések” vannak a görbén. Az adatok hibahatára ezt semmiképpen nem indokolja. A LFS nagymintás adatfelvétel, ez Magyarországon 36 ezer háztartást és 55 ezernél több személyt jelent, ami nem biztos, hogy 0,1-es pontosságra megfelelő, de mindenképpen kizár már akár 0,4–0,5-es hibát is.

A változások mögötti súlyosabb magyarázó okok alighanem az oktatáspolitikában, olykor már a jogi szabályozásban is tetten érhetők. Ilyen lehet a tankötelezettség jelentős emelése, vagy a középfokú végzettséghez kötése, amint az utóbbi években ez több országban⁹ is megtörtént. De egy-egy sikeres megaprogram is vezethet tartós és nagymértékű javuláshoz, ezek azonban mélyebb elemzést igényelnének. Igazán zavarban attól vagyunk, hogy a magyarországi görbék alakulását sem tudjuk kielégítően megmagyarázni.¹⁰ Ez annyiban jogos, hogy nyilván soktényezős hatásról van szó. A szakpolitika témáját az írás végén röviden még érintjük.

D) Az uniós adatokat reprezentáló két lineáris görbe azt sugallja, hogy – „ha ez így megy tovább” – 30–50 év múlva a korai iskolaelhagyás keveseket érintő problémává, a középfokú végzettség pedig általánossá válik. Úgy gondoljuk, hogy ezek a prognózisok a „fejlett Európa” országai esetén megalapozottak. Természetesen nem a görbe további lineáris változásából következtetünk erre, bár ezt még legalább egy évtizedig reálisnak gondoljuk. Sokkal inkább az oktatási expanzió természete utal erre a kimenetelre.¹¹ Részletes kifejtés nélkül is elég arra utalni, hogy hasonló folyamat játszódik le, mint néhány évtizeddel korábban az általános iskolai képzettség tekintetében. Hazánkban csak az 1970-es években került 90 százalék fölé az általános iskolát végzettek aránya. A 16 éves korig az általános iskolát befejezők az 1990-es évek közepén a KSH statisztikai évkönyvei szerint már a korosztály 96 százalékát tették ki, és mára ez nagyjából 98 százalékra emelkedett.¹² A közelmúltban tehát az általános iskolai végzettség volt az a minimális belépő feltétel, amely a munkaerőpiacra és egy legalább alsóközéposztályi egzisztenciához vezetett, a jövő-

8 „break in time series”.

9 Az elmúlt években Portugália, Lengyelország, Anglia, Hollandia is 18 éves korra emelte a tankötelezettséget.

10 Ez nem csupán a szerzőre vonatkozik. A cikk megírása előtt kiterjedt konzultációt folytattunk, de a magyarázathoz ez a kollektív tudás sem elegendő.

11 Thomas F. Green (1999) Az oktatási rendszerek viselkedésének előrejelzése (részlet). In: Halász Gábor & Lannert Judit (eds) *Az oktatási rendszerek elmélete*. Bp., OKKER Kiadó. pp. 12–66.

12 Hermann Zoltán & Varga Júlia (2012) *A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig*. Budapest, MTA KRTK KTI.

ben feltehetően a középfokú végzettség fogja jelenteni ezt a minimumot. Érdemes ezzel kapcsolatban utalni a dánok célkitűzésére, amely a most 15 éves fiatalok 95 százalékát akarja középfokú végzettséghez – tehát legalább egy szakmunkás szintű szakmához vagy középiskolai végzettséghez – juttatni. De nem feltétlenül egészen fiatal korban, hanem 40 éves (!) korukra.

E) Azt, hogy rövidebb időszakok trendszerű változást jeleznek-e, olykor a görbe is érzékelteti. Ilyennek tekinthetjük a legalább 5 évig tartó „szigorúan monoton” változást, de ilyet is csak az országok egyharmadában látunk, a többiben legfeljebb 3–4 éves javuló, és nagy ritkán romló időszakok vannak. A rövid, 2–3–4 éves egyirányú változásokról csak az adott országot alaposan ismerőknek lehet megalapozott véleményük, miszerint trendszerű-e a változás, illetve az milyen okokra vezethető vissza. A magyarországi ESL-görbében mi három, trendként értelmezhető szakaszt látunk. Az első a 2003-ig tartó néhány év, a következő a 2006–2010 közötti időszak, majd 2010-ben ismét trendfordulót érzékelünk. Azt gondoljuk, hogy a mindenkori trendszerű változások a megelőző néhány év oktatáspolitikáját és fejlesztését jelzik vissza, azoknak komplex eredőit, tehát a mindenkori adatokért a korábbi időszakok történései és persze döntéshozói viselik a fő felelősséget. Így az ezredforduló környéki tartós javulás a kilencvenes évek elejétől zajló, és ekkorra már kiterjedő, az egymást követő kormányzatok által is támogatott középiskolai expanzióra, és az oktatási rendszer megújítására vezethető vissza. A 2006–2010 közötti időszak határozott, összességében mintegy 2 százalékos javulása a megelőző ciklusban indított olyan programoknak lehet a következménye, amelyek a hátrányos helyzetű, gyengén teljesítő diákokat igyekezett segíteni tanulmányaikban, és amelyeknek szakértők a 2009-es PISA felmérésben a szövegértés terén mért szignifikáns javulást is tulajdonítják. A teljesség nélkül ide soroljuk az Útravaló program alprogramjait, az Arany János programokat, az „Utolsó padból” programot, az Integrált Pedagógia Rendszer (IPR) létrehozását és az integrációs normatíva bevezetését, az 5–6. évfolyamon a nem szakrendszerű oktatás fejlesztéseit, a tanodák támogatását. Nem tudjuk, hogy melyik hogyan és mennyivel járulhatott hozzá a javuláshoz, ez szétszálazhatatlan. Valószínűleg a legfontosabb, hogy egy irányba mutató változásokról volt szó, amelyeknek az üzenete valamennyi szereplőhöz eljutott. Az üzenetek között fontos lehetett az az 1996-os döntés is, amely 18 évre emelte az 1998-as évtől iskolába lépők tankötelezettségét, bár a felmenő rendszerű bevezetés csak a 2008/2009-es tanévtől hatott jogi értelemben is.

Mérlegben

A 2010 előtti szakpolitika hatásai 2010 után

A 2010 utáni történések elemzését két vonalon kell megtenni. Egyrészt a 2010-es trendfordulót megítélésünk szerint alapvetően a megelőző időszak komplex

szakpolitikai és fejlesztési tevékenységei – illetve annak elmaradása, a korábbiak leállításai – magyarázzák, másrészt ki kell térnünk a 2010-et követő szakpolitikai változásokra is, amelyek hatását azonban csak a következő évek adatai fogják megmutatni.

1. táblázat: A korai iskolaelhagyás aránya 2010 és 2012 között és a 2020-as célértékek az országoknak a 2010–2012 közötti ESL-ráta változása szerinti sorrendjében (elől a legjobban teljesítők, a korai iskolaelhagyási rátát legnagyobb arányban csökkentők)

	2010	2011	2012	2020-as célérték	2010-2010
Portugália	28,7	23,2	21,3	10,0	-7,4
Málta	36,9	33,5	31,6	29,0	-5,3
Izland	22,6	19,7	18,9	:	-3,7
Macedónia	15,5	13,5	12,0	:	-3,5
Spanyolország	28,4	26,5	25,0	15,0	-3,4
Lettország	13,3	11,6	10,0	13,4	-3,3
Törökország	43,1	41,9	40,1	:	-3,0
Norvégia	17,4	16,6	15,5	:	-1,9
Görögország	13,7	13,1	12,0	9,7	-1,7
Dánia	11,0	9,6	9,4	9,9	-1,6
Litvánia	8,1	7,2	6,6	8,9	-1,5
Finnország	10,3	9,8	8,9	8,0	-1,4
Bulgária	13,9	12,8	12,7	11,0	-1,2
Írország	11,4	10,8	10,2	8,0	-1,2
Ciprus	12,7	11,3	11,5	10,0	-1,2
Hollandi	10,0	9,1	8,8	7,9	-1,2
Olaszország	18,8	18,2	17,7	15,0	-1,1
EU-27 átlag	14,0	13,5	12,9	10,0	-1,1
Románia	18,4	17,5	17,3	11,3	-1,1
Egyesült Királyság	14,9	15,0	14,0	:	-0,9
Svájc	6,6	6,3	5,8	:	-0,8
Ausztria	8,3	8,3	7,6	9,5	-0,7
Észtország	11,6	10,9	11,0	9,5	-0,6
Szlovénia	5,0	4,2	4,4	5,0	-0,6
Belgium	11,9	12,3	12,2	9,5	0,3
Szlovákia	4,7	5	5	6,0	0,3
Csehország	4,9	4,9	5,4	5,5	0,5
Horvátország	3,7	4,1	4,3	:	0,6
Svédország	6,4	6,7	7,1	9,9	0,7
Magyarország	10,5	11,2	11,5	10,0	1,0

Megjegyzés: A táblázatból kihagytuk azt a négy uniós tagállamot, amelyeknek a 2012-es ESL aránya még nem elérhető, de megjelenítettük néhány olyan OECD tagország eredményeit, amelyekre ez elérhető volt.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy bár a korai iskolaelhagyási rátánk még jelenleg is valamivel jobb az uniós átlagnál, az utolsó két év adatait tekintve azonban a legnagyobb mértékű visszaesést produkáltuk. A listán szereplő 29 országból 23 csökkeneni tudta az alacsonyan iskolázott 18–24 évesek arányát, csupán 6 ország mutatói romlottak, de közülük négyen (Szlovákia, Csehország, Horvátország és Svédország) még a néhány tizeddel lerontott mutatóval is Európa legjobban teljesítő országai, csupán két további ország (Svájc és Szlovénia) sorolható ebbe az elit csoportba.

Felmerül a kérdés, hogy a korábbi években mi történt, ami trendváltáshoz vezetett. Az, hogy trendváltásról van szó, az azért gyanítható, mert két, egymást követő évben egy irányba, összességében jelentős mértékben, 1 százalékkal változott meg a mutató értéke, és a folyamatok ismeretében ez nem is meglepő. A 2010-es politikai fordulatot megelőző évek kormányzását az oktatásügyben is a passzivitás jellemezte. Új programok nem indultak, legfeljebb az uniós finanszírozásúak folytatódtak. De a megelőző időszak korábban felsorolt programjai általában hazai finanszírozásúak voltak, és ezek egy része a válság megszorító intézkedéseinek áldozatává vált. A kétszeres felzárkóztató normatíva megszüntetése, az IPR-re szánt források jelentős csökkentése, a Szakiskolai Fejlesztési Programnak a 2011 helyett már 2009-ben való megszüntetése rossz előjelek voltak. A 2010 utáni történések közül is azt gondoljuk egyes kormányzati üzenetekről, hogy a romló tendenciához hozzájárulhattak. A 2010-es közoktatási koncepció már előrevetítette, hogy a középosztályi rétegeknek fog kedvezni az oktatási rendszer változása is. Tehetséggondozás, rövidebb szakiskolai oktatás, csökkenő tankötelezettség (bár a koncepció még csak 17 évre való csökkentést tartalmazott). Az üzenetek azért fontosak, mert a szereplők viselkedését már ebbe az irányba módosítják. A 2011. március 1-jei bejelentés a tankötelezettség 15 éves korra való leszállításáról szintén ilyen üzenetnek tekinthető: nem muszáj tanulni, úgy is lehet boldogulni, ha valaki tanulás helyett a munkát választja. Az iskolaigazgatók, a fenntartók, a pedagógusok, a szülők is megértik az ilyen üzenetet, és feltételezésünk szerint ennek hatására számos konkrét esetben máshogy alakultak a történések, mintha az lett volna az üzenet, hogy a tankötelezettség betartását fontosnak tartjuk, de annak alternatív teljesítésére teszünk javaslatokat, mert a jelenlegi szabályozás nem tartható.¹³

A 2010 utáni szakpolitika és várható hatásai

A 2010-ben hatalomra kerülő kormányzat az oktatás- és szakképzés-politika terén is radikális, rendszerátalakító változásokat indított el. Ezeknek a változásoknak a hatását majd a 2013–2016 közötti ESL-ráták fogják ebből a szempontból minősíteni, addig csupán az intézkedések várható hatásáról beszélhetünk. Ugyanakkor

¹³ Gondolunk itt a 16–18 éves korban a támogatott foglalkoztatás melletti részidejű képzés lehetőségére, amelyet az a két ország, Belgium és Németország is alkalmaz, amelyek Európában elsőként, az 1980-as években vezették be a 18 éves tankötelezettséget.

ha valaki ismét trendfordulót szeretne látni, a jelenlegi romló trend javulóba fordulását, annak fel kell tennie a kérdést: az mitől lesz majd várható? A korai iskolaelhagyás és sok más kudarcmutató ugyanis spontán növekedésre hajlamos, ha nincsenek ellene ható erők. Még a szinten tartás is igényel többletfigyelmet és ráfordítást, tartósan javuló trend pedig csak átgondolt, összehangolt, megfinanszírozott szakpolitikák esetén várható.

Egyelőre alig látni azokat a változásokat, amelyek a lemorzsolódásra leginkább hajlamos rétegek végzettséghez juttatását elősegítenék, viszont számos olyan tényezőt azonosíthatunk, amelyek lemorzsolódáshoz, a középfokú végzettség elmaradásához vezethetnek. Oktatásszociológiai közhely, hogy nagy arányú forráskivonás, és a rendszer radikális átalakítása esetén, amely az elmúlt egy-két évben történt az oktatási rendszerben, a folyamatok a rendszer teljesítményére rövid távon negatívan hatnak. Ezen belül a leghátrányosabb helyzetű rétegek és iskolák számára még relatíve is kedvezőtlenül szokott alakulni a helyzet. A korai iskolaelhagyás egyik fő rizikófaktora a szegénység, a veszélyeztetett társadalmi csoportok nagysága növekvőben van, amit az új szabályozás szerint a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulói körbe kerülés szigorúbb követelményeket támaztó definíciói legfeljebb csak elfedhetnek, és ahhoz járulhatnak hozzá, hogy viszonylag magas kockázatú tanulói csoportok az intézményes figyelem fókuszából kikerüljenek. A legfőbb kockázatot a tankötelezettség radikális, a fejlett világban egyedülállónak tekinthető, átlagosan 2,5 évvel való csökkentése¹⁴ jelenti. Ezzel kapcsolatban aggodalmát fejezte ki az Európai Tanács is, miszerint „A tanköteles kor 18-ról 16 évre való leszállítása növelheti az iskolát középfokú végzettség nélkül elhagyó fiatalok számát”.¹⁵

A fő veszélyt ezzel kapcsolatban nem a 16 éves kor jelenti, az nagyon sok országban ugyancsak 16 év, sőt, néhányban 15, hanem a csökkentés üzenete. A 18 évre emelés azt jelentette mindenki számára, hogy „társadalmunkban az a kívánatos, hogy minél tovább járjanak iskolába a fiatalok, minél képzetebbek legyenek, mert ez az egyén és a társadalom érdeke is”. A csökkentés üzenete: „nem kell feltétlenül iskolába járni, anélkül is lehet boldogulni”, amely nyilvánvalóan hamis üzenet. De szirénhang lehet azon iskolafáradt diákok számára, akik eddig – részben kényszerből – igyekeztek megkapaszkodni, megfelelni a várakozásoknak. A tankötelezettségi korhatár csökkentésének bejelentésekor az hangzott el, hogy „mindenki választhat, tanulni vagy dolgozni akar”. Ilyen választási lehetőség azonban a képzetlenek nagy többsége számára nincs. A magyarországi ifjúsági munkanélküliség nagyon magas, a magyarországi foglalkoztatási ráta Európában a legalacsonyabb,

14 Az 1996-os törvényi szabályozás szerint a tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tartott, amelyben a fiatal betölti 18. életévét (tehát egy októberben születettnek következő év júniusáig). A 2011-es köznevelési törvény értelmében a tankötelezettség immár a 16. életév betöltésének másnapján megszűnik.

15 A Tanács ajánlása Magyarország 2013. évi nemzeti reformprogramjáról és Magyarország 2012–2016-os időszakra vonatkozó konvergenciaprogramjának tanácsi véleményezéséről, 2013.

ezen belül a legnagyobb elmaradásunk az alacsony iskolai végzettségűek foglalkoztatása terén van, a közép- és felsőfokú végzettségűeknél sokkal jobban állunk.

A korhatáremelés az iskolának, a pedagógusnak, az akkor még helyi fenntartónak azt üzenté: „többet erőfeszítésre van szükség, hiszen a fiatalok egy részének a képzésben tartása, fejlesztése átlagon felüli erőfeszítéseket igényel”. Az iskolák egy része ennek megfelelően változtatott működésén. A csökkentés hallgatólagosan azt üzeni, hogy „mivel nem boldogulsz a legnehezebb esetekkel, megpróbálsz megszabadulni tőle, ahogy korábban is tetted”. Ez pedig szirénhang lesz sok szakiskola, sőt általános iskola számára is. A nem kívánatos diákok iskolából való kipasszírozásában az iskolák többségének több évtizedes gyakorlata van, most is meg fogják találni a módját, hogy ez megtörténjen. Egy-egy iskolából már hallani, hogy a 16 éves kor betöltése után elég sokan nem jelennek meg a tanórákon, majd ha már muszáj, kiiratkoznak. Többségük a hírek szerint roma, félő, hogy a romák körében is zajló oktatási expanzió is elakad. Ennek mértékét csak egy-két év múlva fogjuk tudni megbecsülni is. Mindenesetre – minthogy a korai iskolaelhagyás definíciója a 18–24 évesekről, azaz hat évjáratról szól – ennek az intézkedésnek középtávon tartós rátanövelő hatása valószínűsíthető, hiszen most még csak a legfiatalabbak lemorzsolódási arányára hat. Mindenesetre egy 2012-ben publikált, mikroszimulációs modellel végzett iskolázottsági előrejelzés¹⁶ azt a becslést adta, hogy változatlan feltételekkel enyhe, a tankötelezettségi korhatár csökkentése és a szakiskolai beiskolázás arányainak tervezett növelése esetén akár 7 százalékos romlás is elképzelhető 2020-ig, miközben valamennyi európai országban trendszerűen javul a mutató. Ez azzal fenyeget, hogy míg néhány éve az uniós átlagnál lényegesen jobb ESL mutatónk volt, most nagyjából az uniós átlaggal azonos, az ellenkező és esetleg felgyorsuló trend néhány éven belül Európának ebben a tekintetben egyik legrosszabbul teljesítő oktatási rendszerei közé fogja sorolni hazánkat.

Positív irányú változásokat is látunk. Ilyen az Útravaló program folytatódó, sőt megemelt támogatása. Ugyancsak pozitívum, hogy az IPR folytatását tervezi a kormányzat, bár most ennek támogatása egy-két évre teljesen leállt, így egyelőre a negatív hatás érvényesül, de ez hamarosan változhat. Hosszabb távon a korai óvodáztatásnak – melynek bevezetését a feltételek hiánya miatt most halasztották el egy évvel – lehet az iskolai teljesítményre pozitív hatása, de értelemszerűen csak 2020 után. Az egész napos iskola, amelynek „próbaüzeme” már zajlik ugyancsak növelheti az iskolarendszer megtartó erejét. Az elmúlt évben igen jelentős uniós forrást osztottak szét tanodáknak egy TÁMOP intézkedés keretében, és egy, az igényekhez szabott, területileg lefedő tanoda rendszer intézményesülése fontos lehet az iskolai kudarcok csökkentésében. Sajnos a tanodák nyertesei között döntő többségben újonnan alakult szervezetek vannak, amelyek nem a megszokott értelemben vett tanodák, inkább délutáni korrepetáló oktatást folytatnak a közeli

¹⁶ Hermann & Varga (2012) *i. m.* p. 114.

iskolák pedagógusainak alkalmazásával, ami nem túl ígéretes az iskolai végzettséghez juttatás szempontjából.¹⁷

A 2013-ban elindult Híd-programok várható hatása megosztja a szakmát, ezt legkorábban 2–3 év múlva lehet megalapozottan megítélni. Kiszámíthatatlan, hogy az átlagosan másfél évvel lerövidített, és alapvetően tanműhelyi és munkahelyi gyakorlatra épülő szakiskolai képzésnek milyen hatása lesz a végzettség megszerzésének arányára, és a szakmunkás végzettség értékére.

Világos, hogy ismételt trendváltást, a mutató tartós javulását csak egy összehangolt szakpolitika esetén lehet várni, legkorábban 2–3 év múlva. Ennek megalapozását jelentheti az a korai iskolaelhagyás csökkentését célzó kormányzati stratégia, amelynek elkészítését már a 2012-es ún. országspecifikus ajánlások is tartalmazták, és amelyet a 2013-as ajánlások¹⁸ azután megismételtek. A stratégia egyébként a 2014–2020-as uniós források ilyen célú felhasználásának ex ante feltétele is, így annak tartalmán kettős értelemben is sok múlhat. A stratégia elkészítését 2013. decemberi határidővel egy 2013. tavaszi kormányhatározat is tartalmazza. A stratégia előkészületei 2013 nyarán kezdődtek meg. A stratégia egy lehetőséget fog kínálni a trendfordulót megalapozó szakpolitika váltsához, de hogy ez a reálfolyamatokra milyen hatással lesz, az legkorábban egy-két év múlva lesz megítélhető.

MÁRTONFI GYÖRGY

17 Németh Szilvia (2013) *Tanodaértékelés 2013*. Előadás az Országos Neveléstudományi Konferencián, Eger, 2013. november 9.

18 A Tanács ajánlása... (2013)